

ӘЛЕУМЕТТАНУ НЕГІЗДЕРІ

Әлеуметтік құрылым мен әлеуметтік
өзара әрекеттесу. 1-бөлім

Дәрістің мақсаты: әлеуметтік құрылым мен әлеуметтік өзара әрекеттесу ұғымдарымен таныстыру, мәртебелердің, рөлдердің және институттардың сипаты мен маңыздылығын түсіндіру.

Негізгі терминдер: мәртебе, қол жеткізген мәртебе, туабытты мәртебе, мәртебелер жиынтығы, әлеуметтік өзара әрекеттесу, рөлдік шиеленіс, рөлдік қақтығыс, институт.

Әлеуметтік құрылымдар

Әлеуметтік қарым-қатынастың қайталанатын үлгілерін яғни, қоғамның құрылымын сараптау мәртебе, рөл және институт деген үш ұғымның айналасында жүреді. Мәртебе дегеніміз – топ ішіндегі арнайы дәреже, ол туабытты болуы мүмкін немесе бұл мәртебеге өмір жолында қол жеткізуге болады. Рөлдер белгілі мәртебесі бар адамның қалай әрекет етуі керектігін анықтайды.

Әлеуметтанушылар әдетте қоғамның мәртебелік құрылымын төрт мәселеге қатысты талдайды: 1) қоғамда бар мәртебелердің саны мен түрлері; 2) осы мәртебелердің адамдар арасында таралуы; 3) түрлі мәртебелерге ие болудың салдары, ресурстары және мүмкіндіктері; 4) белгілі бір қоғамдағы мәртебелердің ықтималды комбинациясы.

Институт – адамның негізгі қажеттіліктеріне лайық, тұрақты және күрделі әлеуметтік құрылым. Оның басты ерекшелігі – бірнеше буынның өмірін қамтиды, әрі құндылықтардың, нормалар мен мәртебелердің және рөлдердің күрделі жиынтығын құрайды, адамның негізгі қажеттіліктерін қанағаттандырады. Адамның қоғамдағы жалпы қажеттіліктері ортақ болғандықтан негізгі қажеттіліктерді көрсететін әлеуметтік құрылымдар да ортақ. Мұндай ортақ институттарға отбасы, экономика, үкімет, білім және дін институттары жатады.

Қоғамның әрбір институтын тәуелсіз әлеуметтік құрылым деуге болады, бірақ олардың ешқайсысы жалғыз тұра алмайды. Керісінше, институттар бір-біріне тәуелді, олардың әрқайсысы басқаларына әсер етеді және басқа институттар да оларға әсер етеді. Әдетте тұрақты қоғамда бір институттың рөліне кіретін нормалар мен құндылықтар басқа институттармен үйлесімде болады.

Институттардың тұрақтылық немесе теңсіздік агенттері ретіндегі сипаты

Институттар өзара тәуелді: олар жалғыз әрекет ете алмайды, біреуі өзгерсе, екіншісінде де өзгеріс болады. Құрылымдық функцияшылдардың пайымдауынша, институттар мінез-құлықты реттеп, қоғам өмірінің тұрақтылығын сақтайды әрі оны ұрпақтан-ұрпаққа қалдырып отырады. Конфликт теориясының мамандары бұл ерекшеліктер кейбір топтарға басқаларынан көбірек игілік әпереді деп санайды.

Институциялық дамуды анықтайтын маңызды фактор – қоғамның экономикалық пайда табу мүмкіндігі. Өндірістегі әрбір маңызды жетістік қоғамдық институттардың жетілуіне әкеледі. Институттар құлдыраған жағдайда қоғам бейберекеттік (хаос) пен үмітсіздікке тап болуы мүмкін.

Мәртебе – адамның топтағы басқаларға қатысты орны.

Қол жеткізген мәртебе – міндетті нәрсе емес, бұған қол жеткізу өмір бойы жалғаса береді.

Туабытты мәртебе – туа біткен немесе мұрагерлікпен берілген және өзгермейді деп саналатын мәртебе.

Мәртебелер жиынтығы – адамның барлық мәртебелерінің қосындысы.

Әлеуметтік өзара әрекеттесу – адамдардың күнделікті, бетпе-бет кездесіп, өзара әрекеттесуі.

Рөлдік шиеленіс – бір мәртебенің ішінде өзара үйлесімсіз бірнеше рөлдің болуы.

Рөлдік қақтығыс – бір адамның бойында бір-бірімен үйлеспейтін рөлдік міндеттері бар бірнеше мәртебенің болуы.

Институт – адамның негізгі қажеттіліктеріне жауап беретін тұрақты әлеуметтік құрылым.

Дербес жұмыстарға арналған тапсырмалар

1. Дінді институт ретінде қарастырыңыз. Конфликт теориясының маманы бұған қалай қарайды? Құрылымдық функционалист не айта алады? Сізге осылардың қайсысы жақын және не үшін? Осы сұрақтарға мысал негізінде жауап ұсыныңыз.

2. Маскүнемдік, жұмыссыздық, нәсілшілдік, сексизм немесе заңсыз көші-қон сияқты әлеуметтік проблемалардың арасынан жекебасыңызға немесе таныстарыңызға әсер еткен біреуін таңдап алыңыз. Мұның қоғамдық құрылым тұрғысынан қандай шешімі болуы мүмкін? Адамдардың қиындықтарын бір-бірілеп шешудің орнына проблеманың тереңде жатқан құрылымдық себептерін және шешу жолдарын анықтауға тырысыңыз.

Бақылау және талқылау сұрақтары

1. Әлеуметтік тап туа бітті мәртебе ме, әлде қол жеткізген мәртебе ме? Бұған қатысты құрылымдық функционалист не дейді? Конфликт теориясының өкілі ше? Символдық интеракционистің ойы қандай?

2. Әлеуметтік институттардың негізгі белгілері мен қызметтері қандай?

Қосымша әдебиет және ақпарат көздері

1. Ритцер Дж., Степнички Дж., Әлеуметтану теориясы. – Алматы: «Ұлттық аударма бюросы» қоғамдық қоры, 2018. – 856 бет.

2. Бринкерхоф Д., Уэйтс Р., Ортега С., Әлеуметтану негіздері. 9-басылым. – Алматы: Ұлттық аударма бюросы, 2018. – 464 б.

3. Бергер П., Лукман Т., Социальное конструирование реальности. Трактат по социологии знания. – М.: «Медиум», 1995. – 323 с.

4. Гофман И., Представление себя другим в повседневной жизни. – М.: «КАНОН-пресс-Ц», «Кучково поле», 2000. – 304 с.

5. Мертон Р., Социальная теория и социальная структура. – М.: АСТ: АСТ МОСКВА: ХРАНИТЕЛЬ, 2006. – 873 с.